

תוכן עניינים

מבוא

רקע – המצב בארץ לפני תחילת מדיניות הקיצוב

תקופת הצנע

מטרותיה ויעדיה של תוכנית הקיצוב והפיקוח

הסתלקות מן הקיצוב והפיקוח, והסיבות לכך

המשבר במאזן התשלומים

סיכום

ביבליוגרפיה

מבוא

בעשור הראשון לקום המדינה הונהגה בה מדיניות קיצוב, שידועה יותר בשם תקופת הצנע. מדיניות זו נועדה להתמודד עם הקשיים הכלכליים עמה התמודדה המדינה על רקע מלחמת העצמאות, שזה עתה הסתיימה וגלי העלייה הגדולים של ניצולי השואה ממדינות אירופה ושל היהודים ממדינות ערב. מטרת מדיניות הקיצוב היתה להשיג שליטה הדוקה על הוצאות המדינה ולצמצם את הוצאות מטבע החוץ של ישראל, תוך שמירה על שער חליפין יציב. מטרה נוספת למדיניות זו היתה שמירה על חלוקת משאבים שוויונית, ומניעת מצב בו מי שידו משגת יוכל לרכוש מזון ומוצרי צריכה שונים, ומי לא יסבול ממחסור. זאת, באמצעות הגבלת כמויות מוצרי המזון ומוצרי הצריכה של אזרח יכול לרכוש באמצעות חלוקת תלושים ושיוך כל משפחה לחנות מכולת קבועה. יישום מדיניות זו היווה מבחן ציבורי ואזרחי משמעותי לממשלה, שנאלצה לכפות מדיניות לא אהודה על אזרחיה.

עבודה זו תתחלק למספר חלקים: בחלקה הראשון, אציג את הרקע ההיסטורי והכלכלי שהביאו לגיבוש מדיניות הקיצוב; חלקה השני של העבודה יעסוק באופן בה יושמה מדיניות הקיצוב ובדרך חלוקת המוצרים השונים לאזרחים; החלק השלישי יעסוק בהיווצרות שוק שחור כתוצאה ממדיניות הקיצוב; החלק הרביעי של העבודה יעסוק בתגובת הציבור למדיניות זו; החלק החמישי יעסוק בהקלות במדיניות הקיצוב וברקע להקלות אלה; והחלק השישי של העבודה יעסוק בביטול מדיניות הקיצוב ובסיום תקופת הצנע.

הרקע למדיניות הקיצוב

סיום המנדט הבריטי ופרוץ מלחמת העצמאות

החל מדצמבר 1947 ואילך, לאחר הכרעת האו"ם בעד תוכנית החלוקה, החלו הבריטים להתכונן לסיום תקופת המנדט בארץ ישראל. במסגרת זו, צמצמו הבריטים את השליטה שלהם על הנעשה בארץ, תוך סגירה של משרדים ממשלתיים והתמקדות בהכנות לפינוי הכוחות הבריטיים בתאריך היעד. כחלק מתהליך זה, עברה בפברואר 1948 האחריות על פיקוח המחירים לרשויות המקומיות, ללא פיקוח מרכזי כלל ארצי, כפי שהיה נהוג עד אז.

מיד לאחר כ"ט בנובמבר, החלו בארץ התקוממויות מקומיות של ערבים והתקפות על ישובים ויעדים יהודיים. מיד עם סיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל, והכרזת העצמאות על הקמת מדינת ישראל, פרצה מלחמת העצמאות, בה פלשו צבאות מצרים, ירדן וסוריה למדינת ישראל. קרבות ניטשו ברוב חלקי הארץ, כאשר ירושלים וישובים אחרים היו נצורים ומנותקים משאר שטחי המדינה. בתנאים אלו, התמקדה הפעילות הכלכלית והמדינית-כלכלית ברכישת נשק ותחמושת לכוחות הצבא, בדאגה לאספקה קבועה של מזון ודלק לצבא ולכלל האוכלוסייה, ובאבטחת קיום התחבורה היבשתית בתוך הארץ ותחבורה ימית ואווירית אל ומחו"ל. לאורך כל זמן הלחימה, לא התמקדה הממשלה הזמנית שהוקמה מיד לאחר הכרזת העצמאות בסוגיות כלכליות שבשגרה, כמו: השקעות, יבוא ויצוא, פיקוח מחירים, וניהול השוטר של המשק.

עם סיום המלחמה, על אף ההקלה בהוצאות הכבדות שזו טמנה בחובה, הוסיף מצבו של המשק קשה. זאת, בעיקר בשל קליטת מאות אלפי עולים מאירופה וממדינות ערב. במקביל, סבל המשק מירידה בהיצע של חלק מהמוצרים כפועל יוצא מהמלחמה ומהיחסים העוינים עם שכנינו הערבים שהובילו לסגירת הגבולות וביטול קווי אספקה שונים ממדינות ערב השכנות למדינת ישראל. כך, למשל, נותקה אספקת הדלק בקו הצינור מוסול-חיפה, דבר שהוביל לשיתוק בתי הזיקוק. כפועל יוצא מעלויות המלחמה, ירידה בהיצע חומרי הגלם והמוצרים והעלייה הגדולה ארצה, סבלה מדינת ישראל ממחסור חמור ביתרות מטבע החוץ שלה, ומקושי לחדש את מלאי חומרי הגלם ולספק את כל המזון הדרוש לאוכלוסייה באמצעות ייבוא.

אחד הדברים העיקריים שעזרו למדינה שזה עתה הוקמה לצלוח את מלחמת העצמאות בהצלחה, היתה יכולתו של המשק היהודי. בשנים האחרונות למנדט הבריטי על ארץ ישראל, בלטה הכלכלה היהודית בארץ לטובה, ונחשבה מודרנית, מתקדמת ויוצאת דופן בהשוואה לכלכלות אחרות במזרח התיכון. בתקופה זו השכיל הישוב היהודי ללמוד מן הסדר והארגון הבריטיים, דבר שהפך עבורו ליתרון מבחינה כלכלית. בנוסף, התמקד היישוב היהודי בהקמת מוסדות שונים שיוכלו לשמש את המדינה שבדרך ולקבל על עצמם את האחריות עם המעבר לשלטון עצמי וסיום המנדט. יכולת זו תרמה רבות להצלחתו של היישוב היהודי לעמוד במלחמה שנכפתה עליו ע"י הערבים. במשך כ- 15 חודשי המלחמה, פעלה מערכת הייצור של המשק היהודי במלוא יכולתה, חרף קרבות הדמים והקורבנות הקשים בנפש וברכוש. זאת, למרות המחסור בכוח אדם לאור הגיוס המאסיבי של צעירי הארץ (כ- 100 אלף בסוף 1948, שהיוו כרבע מכלל כוח העבודה) ללחימה על עתידה של המדינה, וכאשר כ- 40% מהתוצר הוקדשו לביטחון ולמאמץ המלחמתי, מבלי להכליל בכך רכישת נשק וציוד צבאי, שמומנו ע"י תרומות יהודים מחו"ל.